

ზვიად კვიციანი

სვანეთი რომაულ სასაზღვრო ციხე-სიმაგრეების სისტემაში

ქართულ-რომაული ურთიერთობანი ძვ.წ. I საუკუნეში იწყება და რამდენიმე ეტაპს მოცავს. პირველ ეტაპზე რომაელთა ძალაუფლება იბერია-კოლხეთზე ზედაპირული ხასიათისა იყო, ვინაიდან ამ დროს რომაელებს აქ არ შეუცვლიათ არსებული წეს-წყობილება, ადგილობრივი კანონები და არც გარნიზონი ჩაუყენებიათ.¹

ძვ.წ. 48 წელს კოლხეთს პონტოს მეფე ფარნაკე II დაეპატრონა, ამის შემდეგ, აღნიშნულ ქვეყნებს შორის ურთიერთობა დროებით შეწყდა. ძვ.წ. 47 წელს იულიუს კეისარმა ზელასთან მომხდარ ბრძოლაში ადვილად სძლია ფარნაკეს და კოლხეთი კვლავ რომაელთა ხელში გადავიდა.²

ყოველივე ამასთან მიმართებით საინტერესოა არქეოლოგიური და თანამედროვე ისტორიკოსთა მონაცემები. მაგ.: არქეოლოგიურად დასტურდება, რომ ძვ.წ. I საუკუნის მეორე ნახევარში ან ამავე საუკუნის მესამე მეოთხედში დიოსკურიის ხორაზე მდებარე ეშერის ციხე-სიმაგრე აუღიათ და გაუნადგურებიათ კავკასიელ მთიელ ტომებს.³

¹ სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ საკითხთან დაკავშირებით სხვადასხვა მოსაზრება არსებობს: მკვლევართა ერთი ნაწილი რომაული გარნიზონების ჩადგომას კოლხეთის სანაპიროზე ოქტავიანე ავგუსტუსის დროს ვარაუდობს (Н. Ю. Ломоури. Грузино-римские взаимоотношения. Тб. 1981, გვ. 211), მეორე – ძვ.წ. I ს-ის 60-იანი წლებით, მესამე – ვესპასიანეს ეპოქით ათარიღებს (В. А. Левинадзе. Понтийский лимес. ВДИ (Вестник древней истории). М. 1969, № 2, გვ. 75-76.). ნაწილი კი ფიქრობს, რომ ამ პროცესს ახ. წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნის მეორე ნახევრიდან უნდა ჰქონოდა ადგილი (გ. გამყრელიძე, თ. თოდუა. რომაული სამხედრო-პოლიტიკური ექსპანსია საქართველოში. თბ. 2006, გვ. 56).

² გ. მელიქიშვილი. ისტორიული კოლხეთის მოსახლეობა ახ. წ. I ს-ში, ლაზთა სამეფოს წარმოქმნა და განმტკიცება. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I. თბ. 1970, გვ. 538.

³ გ. ლორთქიფანიძე. ბიჭვინთის ნაქალაქარი. თბ. 1991, გვ. 42.

ამ მოვლენებს უნდა განმარტავდეს პლინიუსის ცნობა ჰენიოხების მიერ, პიტიუნტის აღება-განადგურების გარდა, კოლხეთის ქალაქ დიოსკურიადის „გაუდაბურება“-მიტოვების შესახებ (Plin., NH, VI, 15). არ არის გამორიცხული, რომ პოლემონისა და მისი მემკვიდრეების დროს დასავლეთ საქართველოს ციხე-სიმაგრეებში ჩააყენეს პონტოელთა გარნიზონები, რომლებიც შემდგომ რომაელმა ლეგიონერებმა შეცვალეს.⁴

ტაციტუსთან ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში, კოლხეთსა და ბოსფორს შორის მოსახლე რომელიმე ჰენიოხურ დაუმორჩილებელ ტომებზეა საუბარი. სწორედ ესენი, „ჰენიოხები“, ესხმოდნენ ამ დროს თავს რომაულ სამფლობელოებს და მხოლოდ მათ შეეძლოთ „იარაღით დამუქრებოდნენ რომაელებს“ (Tac., III, 48).

რომისა და დასავლეთ საქართველოს ურთიერთობის ახალი ეტაპი იწყება მას შემდეგ, როდესაც კოლხეთი რომაელებთან ვასალურ დამოკიდებულებაში მყოფ პოლემონების პონტოს სამეფოს შემადგენლობაში შევიდა. სწორედ ამ დროს, ავგუსტუსის ეპოქაში, რომაელებმა იმპერიის შესასვლელი საზღვრების მისადგომების დაცვის მიზნით კოლხეთის ზოგიერთ ზღვისპირა პუნქტში თავიანთი გარნიზონები ჩააყენეს და შემდგომ დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი უშუალოდ რომის იმპერიის შემადგენლობაში შეიყვანეს.⁵

63 წელს კოლხეთი ნერონის ბრძანებით პონტოსთან ერთად გალატიის პროვინციის შემადგენლობაში მოექცა. 72 წლიდან დომიციანეს მმართველობამდე კოლხეთი შედიოდა „კაპადოკიის სისტემაში“, რომელიც აერთიანებდა კაპადოკიისა და გალატიის პროვინციებს, ხოლო ამის შემდეგ, ცალკე ჩამოყალიბებული, კაპადოკიის ნაწილად გვევლინება.⁶

სპეციალისტების აზრით, რომაული „გარნიზონები ჩრდილო-აღმოსავლეთში შორეულ პუნქტებშიც იდგნენ, რათა აქედან თვალყური ედევნებინათ დარიალისა და დარუბანდის გადმოსასვლელებისათვის კავკასიაში.⁷ როცა რომაელები პირველად მოვიდნენ საქართველოში, მათ დარიალი იბერიის სამეფოს ხელში დახვდათ, პირველი სიმაგრე აუშენებია იბერიის მეფე მირიან I-ს (ძვ.წ. II საუკუნის I ნახევარი). ქართველებს ეს ხეობა მიუდგომელი კედლით

⁴ გ. ლორთქიფანიძე. ბიჭვინთის ნაქალაქარი, გვ. 42.

⁵ ზ. კვიციანი. დასავლეთ საქართველოსა და რომის იმპერიის კულტურული ურთიერთობების ისტორიისათვის. თბ. 1997, გვ. 34.

⁶ გ. მედიქიშვილი. ისტორიული კოლხეთის მოსახლეობა ახ. წ. I ს-ში, ლაზთა სამეფოს წარმოქმნა და განმტკიცება, გვ. 538.

⁷ გ. ლორთქიფანიძე. ბიჭვინთის ნაქალაქარი, გვ. 43.

ჰქონდათ გამაგრებული. თუ რა მიზანი ჰქონდა ამ სიმაგრეს, ამაზე პირველ საუკუნეში მცხოვრები რომაელი მწერალი პლინიუსი მოგვითხრობს: „კავკასიის კარები უზარმაზარი ქმნილებაა ბუნებისა, მთების უეცარი გაპობის შედეგი, თვით გასასვლელი მოზღუდულია რკინით შემოჭვდილი ღირეებით. მდინარის გამოღმა აგებულია კუმანად წოდებული სიმაგრე, აშენებული იმ მიზნით, რათა დააბრკოლონ მრავალრიცხოვანი ტომების გადმოსვლა (Plin., NH, VI, 30).

ახ. წ. I საუკუნის მეორე ნახევარში ამიერკავკასიაში „ველური ჩრდილოეთიდან“ მომთაბარეთა შემოსევის საშიშროება, ეტყობა, საკმაოდ აქტუალური იყო. რომაული სამხედრო ძალების კონცენტრაცია აღმოსავლეთ საზღვარზე და მისი კონტურების გარეთაც უნდა აიხსნას არა მხოლოდ საკუთარი აღმოსავლური პროვინციების დაცვის საჭიროებით, არამედ მათი ძირითადი პოლიტიკური ამოცანის კონტექსტშიც: უპირატესობა მოეპოვებინათ პოლიტიკური ზეწოლის ინტენსიურობის მხრივ ისეთი უდიდესი საკვანძო მნიშვნელობის არეალზე, როგორიც იყო კავკასია; ქელს გადაღმა, ჩრდილოეთით განთავსებული უზარმაზარი სამხედრო ძალა პერმანენტულ მზადყოფნაში იმყოფებოდა კავკასიონის სამხრეთით მიმდინარე პროცესებში ჩარევისათვის. ამ ძალას ნებისმიერ დროს შეეძლო დაერღვია წინააზიურ-აზღოაღმოსავლურ არეალში არსებული გეოპოლიტიკური ბალანსი. კავკასიონის უღელტეხილების კონტროლის საშუალებით იქმნებოდა მეტად ხელსაყრელი შესაძლებლობა) წინა აზიაში *Pax Romana*-ს ჩამოყალიბება-შენარჩუნებისათვის.⁸ ამავე დროს ამიერკავკასიაში რომაელთა ძირითადი ამოცანა იყო, კავკასიაში ჩრდილოეთიდან გადმოსული ბარბაროსებისათვის გზის გადაკეტვა, ასევე საკუთარი სტრატეგიული ინტერესებისათვის მათი დაქვემდებარება. უკვე ასეთი საშიშროების არსებობის შესაძლებლობაც კი თავისთავად წარმოადგენდა რომაელთა ხელში მნიშვნელოვან იარაღს, მიმართულს მათი აღმოსავლელი ოპონენტების საწინააღმდეგოდ. ისეთი ძნელად სამართავი ძალებით მანიპულირება, როგორიც ჩრდილოელი მომთაბარეები იყვნენ, უკიდურეს მძიმე და საზიფათო ამოცანას წარმოადგენდა და რეგიონში რომის სამხედრო ნაწილების ყოფნას მოითხოვდა. რომაელთა გეგმების განსახორციელებლად აუცილებელი ხდებოდა მოკავშირე რეგიონული ძალაუფლების არსებობა რომაელებს გარკვეულ უპირატესობას ანიჭებდა მეტოქეებთან დაპირისპირებისას. ამ თვალთხედვით კავკასიის კარიბჭეზე გაბატონებულ იბერთა მიმხრობა უდიდესი

⁸ გ. ქავთარაძე, „არიან-ქართლის“ საკითხისათვის. ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. IX. თბ. 2009, გვ. 42.

სტრატეგიული მნიშვნელობის მქონე ფაქტი უნდა ყოფილიყო.⁹

აქვე უნდა განვიხილოთ პრევენტული ღარტყმის მცდელობა. თავისი ზეობის წლების მიწურულს (66-67 წწ.) იმპერატორმა ნერონმა (54-68 წწ.) ახალი კავკასიური ექსპედიციის გრანდიოზული გეგმა წამოიწყო (Plin., NH, VI, 15, 40). ვარაუდობენ, რომ იმხანად იგი დარიალის უღელტეხილის გადალახვით იმიერკავკასიის დალაშქვრას აპირებდა.¹⁰ კავკასიონის მთავარ ქედს აქეთ გადმოსულ და, შესაძლოა, იმიერკავკასიის აღმოსავლეთ ნაწილში მოკალათებულ ალანებთან მიმართებით ეს ლაშქრობა სავსებით მოსალოდნელი იქნებოდა. ტაციტუსის (დაახლ. 56-117 წწ.) ინფორმაციით, ნერონმა მრავალ სამხედრო ნაწილს (გერმანიიდან, ბრიტანეთიდან, ილირიიდან) მოუყარა თავი კასპიის გადასასვლელებისაკენ (სავარაუდოდ, ალბანელთა წინააღმდეგ) გასაგზავნად იმ ექსპედიციისათვის (Tacitus. 1942: 1, 6, 02), მაგრამ იმპერიის დასავლეთში მომხდარი აჯანყების გამო ნერონის გეგმა ჩაიშალა. მოგვიანებით ეს გეგმა განახორციელა იმპერატორმა ვესპასიანემ (69-79 წწ.), როდესაც კაპადოკიის პროვინციაში მყოფი ჯარების ორი ლეგიონით გაძლიერება სწორედ ბარბაროსთა გამუდმებული თავდასხმებით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული. რომაული ლეგიონის – *XVI Flavia Firma*-ს სირიიდან სატალაში გადასაცვლების თარიღი – ახ.წ. 77 წელი და *Legio XII Fulminata*-სთან ამ ლეგიონის ერთ საექსპედიციო კორპუსად გაერთიანება ალანთა შემოსევისა და იმავედროულად რომაელთა კონტრშეტევის მაუწყებლად არის მიჩნეული.¹¹

⁹ რომაული გარნიზონების გაძლიერების მაგალითად უნდა მივიჩნიოთ დარიალში შენობათა მთელი სერია – საცხოვრებელი, ყაზარმა თუ ფუნდუკი. ციხის სამხრეთით დაფიქსირდა სამარხები. რამდენიმე სამარხის ძირზე დუღაბი იყო მოსხმული (დ. წითლანაძე. დარიალის ციხე. ჟურნ.: „ძეგლის მეგობარი“. №27-28. თბ. 1971, გვ. 67). მიცვალებულთა დაკრძალვის ამგვარი წესი გარკვეულ მსგავსებას ამჟღავნებს პიტიუნტის ე.წ. კირხსნარიან სამარხებთან, რომლებიც რომაულ სამყაროს უკავშირდება. ეს კიდევ ერთი მოწმობაა რომაელთა გარნიზონის დარიალის ციხეში დგომისა. დარიალის ხეობაში რომაელთა ცალკეული შენაერთები ადრიანეს დროსაც (ახ.წ. 117-138 წწ.) უნდა მდგარიყო. იოანე ლიდუსის ცნობით, არიანეს მოუნახულებია დარიალი – „აღანთა ანუ ოგსთა კარიც“ (Ioan Lyd. De Magistr. III. 53). ცნობილია, რომ კაპადოკიის ლეგატი – ფლავიუს არიანე მხოლოდ იმ პუნქტებში ჩადიოდა, სადაც რომაელთა გარნიზონები იყო დისლოცირებული (თ. თოდუა. რომაული სამყარო და კოლხეთი. თბ. 2003, გვ. 16.).

¹⁰ B. Isaac. The Limits of Empire. The Roman Army in the East. Oxford, 1990, გვ. 44.

¹¹ გ. ქავთარაძე. „არიან-ქართლის“ საკითხისათვის, გვ. 42.

ამავე ხანებში (75 წელი) რომაელებს, დასახული ღონისძიებების ფარგლებში, იბერებისათვის არმაზციხის გამაგრებაშიც კი გაუწევიათ დახმარება.¹²

ახ.წ. II საუკუნეში დასავლეთ საქართველოში უკვე ჩამოყალიბებულია ცალკეული სამეფო-სამთავროები. არიანეს ცნობით, ესენია: ჰენიოხებისა და მაკრონების სამთავროებისგან შემდგარი სამეფო, ლაზეთის სამეფო, აფსილეს სამეფო, აბაზგებისა და სანიგების სამთავროები. არიანე მათ მეფეებსაც ასახელებს და აღნიშნავს, რომ მათ მეფობა რომის იმპერატორისაგან – აღრიანესაგან, აქვთ მიღებული, გარდა აფსილთა მეფე იულიანესი, რომელმაც ტრაიანესაგან მიიღო მეფობა. რომაელებს ზღვის სანაპიროზე აუგიათ ციხეები, სადაც მისი ჯარები იდგნენ, ქვეყნის შიდა რაიონებზე კი ხელი არ მიუწვდებოდათ. ეს ციხეები იყო რომაელთა გავლენის შენარჩუნებისა და იმპერიის საზღვრების უშიშროების დაცვის საშუალება. როგორც ვხედავთ, კოლხეთის ზღვისპირეთში რომაული გარნიზონები იდგნენ. რომაული ციხე-სიმაგრეებია (Castelum-ები) აფსაროსში, ფაზისში, სებასტოპოლისში, II საუკუნის მეორე ნახევრიდან პიტიუნტშიც. იულიუს კაპიტოლინის ცნობით, ლაზების მეფე ბაკური აღრიანეს მომდევნო იმპერატორს ანტონინე პიუსს დაუმტკიცებია ტახტზე, მაგრამ კოლხებს ამგვარი დამოკიდებულებისაგან ერთხანს კვლავ დაუღწევიათ თითქოს თავი. შემდეგ ხანებში დასავლეთ საქართველოს დამოკიდებულება საიმპერიო ადმინისტრაციისაგან უფრო ხშირად ფორმალურ ხასიათს ატარებდა.¹³

ლაზები კი ფორმალურად რომაელთა ქვეშევრდომებად ითვლებოდნენ, მაგრამ მათ ევალბოდათ ზღვისპირა გარნიზონებთან ერთად იმპერიის მისაღვომების დაცვა. ამგვარად, დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთი და შიდა რაიონებიც ერთიანი სტრატეგიული ზონაა და რომაელთა გარკვეული ინტერესების სფეროს შეადგენდა. III საუკუნეში განსაზღვრული ცვლილებები

¹² რომაელთა მონაწილეობა მცხეთის საფორტიფიკაციო სამუშაოებში ეჭვს არ უნდა იწვევდეს, რასაც ადასტურებს მცხეთაში აღმოჩენილი, 75 წლით დათარიღებული იმპერატორ ვესპასიანეს წარწერა. მასში ნათქვამია: „თვითმპყრობელმა კეისარმა ფარსმანისა და ამაზასპის ძეს, კეისრის მეგობარსა და რომაელთა მოყვარულ ხალხს ეს კედლები განუმტკიცეს“ (გ. წერეთელი. მცხეთის ბერძნული წარწერა ვესპასიანეს ხნისა. თბ. 1985, გვ. 5-20). როგორც ჩანს, წარწერიანი ქვა დადგმული ყოფილა რომის იმპერატორის სახელით. სწორედ ამ დროიდან ვრცელდება იბერიასა და კოლხეთში ახალი, რომაული ტიპის სამშენებლო მასალები – გამომწვარი აგური, კერამიკული ფილები, კირხსნარი და სამშენებლო ტექნიკა.

¹³ ზ. კვიციანი. დასავლეთ საქართველოსა და რომის იმპერიის კულტურული ურთიერთობების ისტორიისათვის. თბ. 1997, გვ. 35.

მოხდა დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში, იწყება ჩრდილოეთიდან მომთაბარე ტომთა შემოსევა და ბრძოლა მათ წინააღმდეგ.

წყაროთა თანახმად, III საუკუნის 70-იან წლებამდე შავი ზღვის სანაპიროებზე ბატონობდნენ გუთები. III საუკუნის შუა ხანებში კოლხეთის სანაპიროზე გუთების თავდასხმების შესახებ მოგვითხრობს V საუკუნის მეორე ნახევრის ავტორი ზოსიმე თავის „ახალ ისტორიაში“.¹⁴

გუთებს აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ცენტრები ორჯერ დაულაშქრავთ. პირველი თავდასხმა, რომელიც 255-256 წლებში მომხდარა, გუთების დამარცხებით დამთავრებულია. მეორე ლაშქრობა კი 257 წელს მოეწყო და პირველთან შედარებით ფართო ხასიათისა ყოფილა. წყაროს თანახმად, გუთებს თავდაპირველად ალყა ფასისისათვის შემოურტყამთ, მაგრამ უშედეგოდ. ფასისის შედარებით მცირერიცხოვანმა დამცველებმა მომხდურნი უკუაქციეს, რაც, ერთი შეხედვით, გაცეხას იწვევს, ვინაიდან გუთებმა თითქმის დაუბრკოლებლად აიღეს ისეთი ძლიერი და საკმაოდ მრავალრიცხოვანი გარნიზონებით დაცული ქალაქები, როგორებიც იყო: ტრაპეზუნტი, გორგიპია, ფილიპოპოლისი, აბრიტუსი, ნოვუმი, პატიუნტი.¹⁵ მართალია, ფასისის გარნიზონი რჩეული ლეგიონერებისაგან შედგებოდა და არტილერიითაც იყო შეიარაღებული, მაგრამ, ჩვენი ვარაუდით, დამხმარე ძალების გარეშე იგი მაინც ვერ შეძლებდა გუთების უკუგდებას. ასეთ „დამხმარე ძალებში“, პირველ რიგში, უნდა ვიგულისხმოთ ადგილობრივი მოსახლეობა.

270 წლის შემდეგ რომის იმპერიის მდგომარეობა მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა. რომაელებმა ნაისასთან ბრძოლაში სასტიკად დაამარცხეს გუთები და ღუნაის იქით გადარეკეს, რის შემდეგაც ბალკანეთის პროვინციებში საუკუნო მშვიდობა დამყარდა. რომაელებმა შეძლეს თითქმის მთლიანად აღედგინათ აღმოსავლეთის საზღვარი. სწორედ ამ ხანებში უნდა მომხდარიყო აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის სიმაგრეებთან ერთად კავკასიონის ქედის გასწვრივ სასაზღვრო-თავდაცვითი სისტემის განახლება-განმტკიცება.

ამ პროცესების პარალელურად, III საუკუნის ბოლოდან, რომის იმპერიის ცენტრი თანდათან აღმოსავლეთისაკენ ინაცვლებს და იგრძნობა რომაელთა ადმინისტრაციის ერთგვარი განმტკიცება აღმოსავლეთ პროვინციებში. ამ დროიდან რომის ძირითად პოლიტიკურ მოქიშპედ სასანური ირანი ხდება, რომელთანაც დაპირისპირებისას რომმა IV საუკუნის მეორე ნახევრიდან

¹⁴ გეორგიკა. I. თბ. 1932, გვ. 266.

¹⁵ თ. თოდუა. რომაული სამყარო და კოლხეთი, გვ. 32.

მნიშვნელოვანი მარცხი განიცადა. 387 წლის საზავო ხელშეკრულებით სომხეთის ოთხი მეხუთედი ერგო ირანს, ერთი მეხუთედი – რომს.¹⁶

ასეთ ვითარებაში რომის ხელისუფლებას აღმოსავლეთში სუსტ ვასალზე უფრო ძლიერი მოკავშირე ესაჭიროებოდა და იგიც იძულებულია არა მარტო შეურიგდეს ლაზეთის სამეფოს გაძლიერებას, არამედ ხელიც კი შეუწყოს მის აღმავლობას და მხარი დაუჭიროს მის საგარეო პოლიტიკას: ლაზიკა რომაელთათვის იქცა ჩრდილო კავკასიიდან შემოჭრილი მომთაბარე ტომების (ალანები, ჰუნები) მოწინააღმდეგე რეალურ ძალად. ამიტომ რომაელების მხარდაჭერით IV საუკუნის ბოლოსათვის ლაზეთის (ეგრისი) სამეფო უკვე მთელ დასავლეთ საქართველოს აერთიანებს. მისი ტერიტორია სამხრეთით მდ. ჭოროხის შესართავამდე ვრცელდებოდა, ხოლო ჩრდილოეთით მოიცავდა თანამედროვე აფხაზეთსა და მაღალმთიან სვანეთს.¹⁷ ამგვარად, IV საუკუნის ბოლო არის ლაზეთის სამეფოს განსაკუთრებული გაძლიერების ხანა. რეალურად ლაზეთის მეფე, მართალია, რომის იმპერატორის ვასალია, მაგრამ, ჩანს, ეს დამოკიდებულება ფორმალურ ხასიათს ატარებდა. პროკოფი კესარიელი პირდაპირ აღნიშნავს: „ლაზები არც ხარკს იხდიდნენ, არც სხვა რამეში ემორჩილებოდნენ რომაელებს, მათი ერთადერთი ვალდებულება იყო ჩრდილოეთის საზღვრების დაცვა მომთაბარე ტომთა შემოსევებისაგან. რეალური ისტორიული ვითარებიდან გამომდინარე, ეს ვალდებულება მთლიანად ემთხვეოდა ლაზეთის სამეფოს ინტერესებს მომთაბარე ტომთა შემოსევებისაგან სამეფოს ტერიტორიის დაცვაში“.¹⁸ ტერიტორიის დაცვით, პირველ რიგში, თვით ლაზეთის სამეფოს ხელისუფალნი იყვნენ დაინტერესებულნი, რომელთა დედაქალაქი არქეოპოლისი თავისი გრანდიოზული და პირველხარისხოვანი ფორტიფიკაციით სრულიად შეესაბამებოდა აღმავალი ეგრისის სამეფოს ეკონომიკურ და პოლიტიკურ სტატუსს.

ზემოთ აღნიშნულიდან გამომდინარე, გამორიცხულია, რომ ისეთი გეოპოლიტიკური მნიშვნელობის რეგიონი, როგორიც კავკასიონი იყო, რომაელებს დაუცველად დაეტოვებინათ. აღნიშნული ღონისძიებების გატარების გარეშე რომი არათუ ვერ შეძლებდა კავკასიაში თავისი პოზიციების განმტკიცებას, არამედ ჩრდილო კავკასიის მთიელთა შემოტევებსაც ვერ შეაჩერებდა და ვერც შავ ზღვაზე ვაჭრობის უსაფრთხოებას უზრუნველყოფდა. აქედან გამომ-

¹⁶ Н. Ю. Ломоури. Грузино-римские взаимоотношения, გვ. 231.

¹⁷ გ. მელიქიშვილი. ისტორიული კოლხეთის მოსახლეობა, ახ. წ. I ს-ში, ლაზთა სამეფოს წარმოქმნა და განმტკიცება, გვ. 538.

¹⁸ გეორგიკა II. თბ. 1934, გვ. 126.

დინარე, ჩვენი აზრით, აღნიშნულ გადმოსასვლელებს რომაელები აკონტროლებდნენ ადგილობრივი დაქირავებული დამხმარე რაზმების მეშვეობით, რომ აქ პროვინციული ჯარის დამხმარე სასაზღვრო ნაწილები იდგნენ.¹⁹

ჩვენ მიერ გამოთქმული ვარაუდის გასამყარებლად მოვიყვანთ 2012 წელს ოსუ სვანეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის (ხელმძღვანელი. პროფ. ზ. კვიციანი) მიერ ჭუბერის თემის სოფ. ზედა მარღში, ადგილ შხიბარში აღმოჩენილ არტეფაქტებს. კერძოდ, სადაზვერვო შურფების გავლების შედეგად მიწის ზედაპირიდან 50 სმ. სიღრმეზე კულტურულ ფენაში წიღებთან ერთად აღმოჩნდა „I“ მაგვარი „ხახვისთავიანი“ (ჭვინტაინი) ბრინჯაოს ფიბულა (სურ. 1). ზომები: სიმაღლე = 1,9 სმ, სიგანე შვერილთან = 2,4 სმ, რკალის დიამეტრი = 4 სმ, ნემსის სიგრძე = 5 სმ, ნემსის ღეროს დიამეტრი = 0,4. სვანეთის არქეოლოგიაში ეს პირველი შემთხვევაა. მანამდე ამ ტიპის ფიბულა აღმოჩენილი არ იყო. ადგილი „შხიბარი“ (ქართ. წიდა), მდ. ნენსკ-რას (ჭუბრულას) მარცხენა სანაპიროს შემადგენელ ადგილზეა, რომელიც სამხედრო-სტრატეგიული თვალსაზრისით ძალზედ მნიშვნელოვანი იყო. ამ ადგილიდან ჩანს ჩრდილოეთიდან მომავალი ბილიკები, ზემოდან დაჰყურებს მთელ ჭუბერის-ნენსკრის ხეობას. ჩვენი ვარაუდით, აქ უნდა ყოფილიყო საგუშაგო ციხე-კოშკი, თუმცა საბოლოო დასკვნის გაკეთებას აქ განხორციელებული არქეოლოგიური გათხრები მოგვცემს.

ეს ტერიტორია მნიშვნელოვანია იმიტაც, რომ ამ მიდამოებში ვვარაუდობთ სწორედ ანტიკური (რომაული) ხანის ე.წ. ზარაფხანის ნაშთებს. საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ ფიბულის აღმოჩენის ადგილიდან დაახლოებით 300 მეტრში 1913 წელს სამიწათმოქმედო სამუშაოების დროს აღმოჩნდა ალექსანდრე მაკედონელისა და ლისიმაქეს ოქროს სტატერების მინაბადები.²⁰

ამ ტიპის ფიბულები ნაპოვნია იმ ადგილებში, სადაც რომაული ლეგიონები იდგნენ, მაგალითად, ბიჭვინთის ნაქალაქარის კულტურულ ფენებში: სამარხი № 419, თარიღი – III-IV საუკუნეები, სამარხი № 158, თარიღი – IV საუკუნე; ხახვისთავებიანი ნაზარდებით, კოპებით შემკული ბრინჯაოს ფიბულა – თხრილი 09.1988, ნაქალაქარის დასავლეთი კარიბჭე თარიღდება III-IV საუკუნეებით. მასიური ფიბულა ამავე ტიპისა დანგრეული სამარხიდან, თარიღი – IV საუკუნე, „ხახვისთავიანი“ ამავე ტიპის – III საუკუნის კულ-

¹⁹ გ. ლორთქიფანიძე, ზ. კვიციანი, გ. გერაძე. სვანეთი ანტიკური ხანის საქართველოს ზარაფხანა. თბ. 2008, გვ. 16.

²⁰ ე. გაბლიანი. არქეოლოგიური გათხრები სვანეთში. ჟურნ.: „დროშა“. №19. თბ. 1930, გვ. 19.

ტურული ფენიდან, დასავლეთი კარიბჭე. აქვე აღმოჩნდა ორი ცალი „ხახვის-თავიანი“ (მოოქრული) ფიბულა, თარიღი – IV საუკუნე.²¹ ამ ტიპის ფიბულები გვხვდება რომაულ სირიაშიც.²² მსგავსი პარალელებით და ზემოთ აღნიშნული პოლიტიკური მდგომარეობიდან გამომდინარე, ფიბულის თარიღი უნდა იყოს III-IV საუკუნეები.

ფიბულა რომელ ჯარისკაცთა შემოტანილი უნდა იყოს, რამდენადაც აღწერილი ნივთები, როგორც წესი, მხოლოდ იმ რეგიონებში გვხვდება, სადაც რომაული გარნიზონები იდგნენ.

რომაული ხანის ავტორები საქართველოს ზღვისპირეთის თავდაცვით ხაზს ლიმესად არ იხსენიებენ. ისინი მას ჩვეულებრივ „რომაელთა სამფლობელოდ“ (Att., PPE, 9), უმეტეს შემთხვევაში – „საზღვრად“ (Theodor., V, 34) მოიხსენიებენ. ჩვენ ვიზიარებთ მკვლევართა აზრს, რომ ამ საკმაოდ კარგად დაცულ ზონას პონტო-კავკასიის საზღვარი უნდა ეწოდოს,²³ რადგანაც მის ძირითად ამოცანას წარმოადგენდა რომაელთა პოზიციების განმტკიცება ამიერკავკასიაში და ჩრდილო კავკასიის რეგიონის გაკონტროლება, საკაბოტაჟო ნავიგაციისა და ვაჭრობის უსაფრთხოების უზრუნველყოფა შავიზღვისპირეთის სანაპიროებზე.

კავკასიონის ქედი წინააღობა იყო ჩრდილოკავკასიური მომთაბარე-მეომარი ტომების ტრანსკავკასიისა და მცირე აზიაში შემოჭრის წინააღმდეგ. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა უღელტეხილები, კერძოდ, სვანეთიდან გადასასვლელები. ვის ხელშიც ეს გზები იყო, მას შეეძლო კონტროლი გაეწია ჩრდილოკავკასიური მეომარი ტომების მოძრაობისათვის. რომაელების მიერ ადგილობრივ დაქირავებულ დამხმარე რაზმებში, რა თქმა უნდა, პირველ რიგში სვანები იქნებოდნენ.

ბერძნული-რომაული და სხვა ისტორიული წყაროები ადასტურებენ, რომ სვანები საუკეთესო მეომრები იყვნენ.

საკმარისია გავიხსენოთ სტრაბონის ცნობა სვანების შესახებ, რომელშიც ნათქვამია, რომ „სვანები საუკეთესონი არიან სიმაძაცისა და ძალის მიხედვით, ფლობენ ისინი ირგვლივ (ყველაფერს) და უპყრიათ კავკასიონის მწვერვალები, რომლებიც დიოსკურიის ზემოთ არის... ჰყავთ მათ ბასილევსი

²¹ გ. ლორთქიფანიძე. ბიჭვინთის ნაქალაქარი, გვ. 167.

²² R. P. Harper. Second Preliminary Report on Excavations at Dibe Variasi Les Annuelle Archeologiques Arabes Syriennes. V. XXIV. 1974. II t.33 fig. 11.

²³ თ. თოდუა. რომაული სამყარო და კოლხეთი, გვ. 34.

და საბჭო 300 მაძაკაციისგან შემდგარი და, როგორც ამბობენ, ჰკრებენ ლაშქარს 200 000 (კაცის ოდენობით). მართლაც, მთელი ხალხი მეომარია. სვანები ისრის წვერებისათვის წამალს ხმარობენ და საოცრად იტანჯებიან მისი სუნის გამო მოუწამლავი ისრებით დაჭრილებიც კი“ (Strabo, XI, II, 18).

ანალოგიურ ცნობებს გვაწვდიან უფრო გვიანდელი ხანის ბერძენი, რომელიც და ბიზანტიელი მწერლები: აპიანე, პლინიუსი, აგათია სქოლასტიკოსი, მენანდრე პროტიქტორი, პროკოფი კესარიელი და სხვები.

საბრძოლო მოქმედებების სტრატეგია და ტაქტიკა სვანებში რელიეფის მოხერხებულ გამოყენებაზე იყო აგებული. საბრძოლო მოქმედებისას სვანი მებრძოლები კარგად იყენებდნენ ხეობების ჩასაკეტად ვიწრო ადგილებს, მთებზე მოხერხებულად განლაგებულ თავდაცვით ნაგებობებს, ხშირ გაუვალ ტყეებს, მდინარეების ფონებს. ანტიკურ და შუა საუკუნეებში სვანთა ცხოვრებაში საომარ შეტაკებებისა თუ სხვა სახის მტრული შეხლა-შემოხლის საუკეთესო დადასტურებაა აქაური საბრძოლო კოშკები, ციხე-სახლები, დილეგები, ბურჯებიან-ქიმქონგურიანი გალავნები, დახურული წყალსადენები, საიდუმლო გვირაბები, მშვილდ-ისრები, არბალეტები და სხვა. სვანეთში გავრცელებული იყო მშვილდის შემდეგი სახეობები; სანადირო, ქვეითის, ცხენოსნის, არბალეტის ტიპის (მაგ., სვანური „ცხემადი“).

სვანური არბალეტი („ცხემადი“), შესაძლოა, ანტიკური პერიოდიდან გამოიყენებოდა სვანეთში. ცნობილია, რომ ბრძოლის დროს იყენებდნენ როგორც ჩვეულებრივ ხელით სასროლ არბალეტს, ასევე მოზრდილ მძიმე არბალეტებს, რომლებიც რომაული ბალისტის მსგავსი იყო. ცხემადის, როგორც წამყვანი სახეობის იარაღის, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჩანს თუნდაც იმაში, რომ სვანური კოშკების საბრძოლო სარკმელი-სათოფური დღემდე „სანცხვირად“ ანუ საისრედ იწოდება. სვანური „ცხვი“ – ნიშნავს როგორც ისარს, ასევე თოფის ტყვიასაც. რა თქმა უნდა, კოშკებსა და „სანცხვირიან“ „სვანიურიან“ სასიმაგრო ნაგებობებში ცხემადის გამოყენება უტარო მშვილდთან შედარებით უფრო ეფექტური და მოსახერხებელი იყო.

სულხან-საბა წერს: „ისარი ზოგადი სახელი არს ყოველთა ისართაი. ხოლო განიყოფ(ვ)იან სხვა და სხვად სახელებითა“.²⁴

ჩვენი წინაპრები ამზადებდნენ სხვადასხვა სახის ისრისპირს, იმის მი-

²⁴ სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ. ტ. I. თბ. 1991, გვ. 335.

ხედვით, თუ რა დანიშნულება ჰქონდათ მათ: საყალბო, სარჩა, ქეიბური, ქი-ბორჯი, ბოძალი, ყოდალი, ღრჯა, სეფქა, გეზი, სამალი, ბორბალი, წინწკიტე-ლა. ზოგიერთ მათგანს ფართო პირი ჰქონდა, იმისათვის რომ ჭრილობა უფრო სისხლმდენი ყოფილიყო, ზოგიერთს კი ვიწრო, გრძელი პირი, რათა ჯავშანი გაეხვრიტა. არსებობდა სანადირო – ორტოტა ისრის პირები და სხვა.

მკვლევართა მიერ დამტკიცებულია, რომ ძვ.წ. III ათასწლეულიდან მოყოლებული სვანეთი უძველესი მელითონების ქვეყანაა.²⁵

სვანეთში იარაღის საკუთარი წარმოებისთვის საკმაოდ ძლიერი ბაზა არსებობდა, სამისოდ საჭირო ნედლეულის მარაგისა და ლითონის მოპოვება-დამუშავების მდიდარი ტრადიციების სახით აქ განვითარებული რკინის მეტა-ლურგია იყო, რომლის არქეოლოგიური დადასტურებაა ზარგამის მადარო, ჭუბერის, ქვედა იფარის, ღიზის მეტალურგიული მოედნები, ქვ. მარდის ქუ-რა²⁶ სპილენძისა და პოლიმეტალების ამოსაღები მადაროები (შტოლნები).²⁷

რკინის იარაღების ადგილობრივ დამზადებას მოწმობს, აგრეთვე, ლა-გურკასა (წმ. კვირიკესა და ივლიტას სახელობის) და გულის მთავარანგე-ლოზის ეკლესიებში დაცული ისრისპირის წუნი და მესტიის მუზეუმში და-ცული, ბოლომდე დაუშუშავებული რკინის შუბისპირი. სვანეთში აღმოჩენილი რკინის ისრისა და შუბისპირების მნიშვნელოვანი ნაწილისათვის პარალელები არ მოიძებნება. ამ რეგიონისათვის დამახასიათებელია იარაღის წარმოების სა-კუთარი წესები. ამიტომაც იარაღების ერთი ნაწილი საბრძოლო იარაღის ლო-კალურ ვარიანტად გვესახება.

რომაელების კავშირი სვანეთის მოსახლეობასთან სავაჭრო-ეკონომიკუ-რი ხასიათისაა იყო. კერძოდ, მათ ინტერესებში შედიოდა სასარგებლო წია-ღისეულის (ოქრო, ვერცხლი, მარმარილო, ხე-ტყე, სელი, კანაფი, თაფლი, ტყავი, და სხვა) ათვისება. ბოლოდროინდელი გამოკვლევებით დოკუმენტუ-რად მტკიცდება ადგილობრივი (ენგურისა და ცხენისწყლის მიდამოებში) ოქ-როს სარეწების არსებობა. დადგენილია, რომ ანტიკურ ხანაში სვანეთში ად-გილობრივი თვითნაბადი ოქროდან იჭრებოდა ალექსანდრე მაკედონელისა და ლისიმაქეს ოქროს სტატერების მინაბადები. დადგენილია მათი შემთხვევითი აღმოჩენების ტომოგრაფია – ოქროს მონეტების აღმოჩენების ადგილები ზუს-

²⁵ მ. ჩართოლანი. ძველი სვანეთი. თბ. 1996, გვ. 32.

²⁶ ზ. კვიციანი, თ. თოდუა, მ. ცინდელიანი, რ. ხვისტანი. ჭუბერის ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეების რკინის სადნობი ქურა. „საისტორიო ვერტიკალები“. სა-ქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის გამომცემლობა. თბ. 2012, გვ. 78.

²⁷ მ. ჩართოლანი. ძველი სვანეთი. თბ. 1996, გვ. 34.

ტად ემთხვევა გზებსა და გადასასვლელებს. ანტიკურ ხანაში აქ არსებული ფულადი მიმოქცევა (ელინისტური ხანის ინტერლოკალური ოქროს მონეტები, მათი ადგილობრივი მინაბადები ძვ.წ. II და ახ.წ. II საუკუნეები და რომაული საფასეები) ადასტურებს სვანეთის მჭიდრო კავშირს დანარჩენ სამყაროსთან.²⁸

სავარაუდოდ, სწორედ სვანეთის ოქრო, მის წარმოებაზე კონტროლის დაწესების ცდა (ასევე სვანეთზე გამავალი სავაჭრო-საქარაუზო გზებიც) იყო ძირითადი მიზეზი შემდგომ პერიოდში აღმოსავლეთ რომსა და ირანს შორის წარმოქმნილი მწვავე დიპლომატიური დაპირისპირებისა.²⁹

საბადოებში მოპოვებული ოქროს გარდა, ამ რეგიონს ჰქონდა და ამჟამადაც აქვს სხვა სიმდიდრეც, რომლის ფასი ძვირფასი ლითონისას არ ჩამოუვარდებოდა. ეს არის მარმარილო. სვანეთში მოთეთრო-რუხი ფერის მარმარილოს დიდი რეზერვი იყო. რა თქმა უნდა, იგი ვერ შეედრებოდა ეგეოსის აუზის კუნძულების თეთრ მარმარილოს, თუმცა უმაღლესი ხარისხისაა. რომაულ ხანაში ენგურის ხეობაში რომაელების მიერ აშენდა გრანიტისა და მარმარილოს ქვასატეხები. აქედან მარმარილო იგზავნებოდა ქალაქების – ფასისისა და სებასტოპოლისის – მშენებლობაზე.³⁰

რომაული სამყაროს სასაზღვრო-თავდაცვითი სისტემის ორგანიზებულ ჩამოყალიბებასა და გარნიზონთა რიცხოვნობაზე ზრდასთან ერთად კოლხეთში (მათ შორის მთიანეთშიც) მასობრივად გავრცელდა რომაული იმპორტი (კერამიკა, მინა, ლითონის ნაწარმი და სხვ.), რომელთა შორის ტრადიციულად მცირე აზიის ცენტრების ნაწარმი დომინირებდა. სვანების ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში მეტ-ნაკლები ინტენსივობით ვრცელდებოდა რომაული კულტურის ცალკეული ელემენტები. ეს მკაფიოდ აისახა სამშენებლო ხელოვნებაში, ღაგრძაღვის წესსა და რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებში, რომაული გავლენა შეიმჩნევა აგრეთვე კერამიკულ წარმოებაში, საბრძოლო-სამეურნეო იარაღის (სვანური არაბალეტი ე.წ. „ცხემად“) ზოგიერთი სახეობასა და საიუველირო ხელოვნებაში.

ერთი სიტყვით, სვანეთის ჩართვამ რომაული სამყაროს სასაზღვრო-

²⁸ გ. ლორთქიფანიძე, ზ. კვიციანი, გ. გერაძე. სვანეთი – ანტიკური ხანის საქართველოს ზარაფხანა, გვ. 28.

²⁹ გეორგიკა III. თბ. 1936, გვ. 10-206.

³⁰ ზ. კვიციანი. მენანდრე პროტექტორის ერთი ცნობის ინტერპრეტაციისათვის (არქეოლოგიური და გეოლოგიური მონაცემები). საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის შრომების კრებული: საისტორიო ვერტიკალები. თბ. 2009, გვ. 43.

თავდაცვით სისტემაში გარკვეულად შეუწყო ხელი ამ მხარეში მოწინავე, მსოფლიო მნიშვნელობის რომაული კულტურის ცალკეული ელემენტების დანერგვა-გავრცელებას. ზღვისპირა ციხე-ქალაქებსა და მათ გარემომცველ სამყაროში სამხედრო-პოლიტიკური და ეკონომიკურ-კულტურული მდგომარეობა სტაბილური გახდა, შეჩერებულ იქნა ჩრდილო კავკასიელთა შემოტევა.

რომაულმა ტრადიციებმა მნიშვნელოვნად განსაზღვრა კოლხეთის და, მასთან ერთად, სვანეთის შემდგომი განვითარების ისტორიულ-კულტურული გზა, რომელიც ქრისტიანულ სამყაროსკენ იყო ორიენტირებული.

აღმოჩენილი არტეფაქტები კიდევ უფრო ამაგრებს ჩვენ მიერ ადრე გამოთქმულ ვარაუდს სვანეთის ტერიტორიაზე, კავკასიონის უღელტეხილებთან რომაელთა მიერ დაქირავებული ადგილობრივი დამხმარე რაზმების არსებობის შესახებ.

სურ. 1

Zviad Kvitsiani

SVANETI IN ROMAN FRONTIER FORTRESS SYSTEM

Summary

Romano-Georgian relations date back to the 1st century B.C. and are divided into several phases. Some scholars think that Roman garrisons first appeared in Colchis during Augustus' reign (63 BC. – 14 AD.), others – in the 60s of the 1st century, the third group – by the reign of Vespasian (69-79 AD.). Most of scholars think that Roman garrisons were placed in the remote points to oversee the Darial and Daruband passes. Probably barbarian raids from the North of the Caucasian mountains represented very acute problem in the 1st century AD. The placement of Roman garrisons served two aims: to defend Rome's Eastern provinces; to gain control over the Caucasus. The barbarians from the North could always disturb political equilibrium in the Roman East. Considering this it was hardly surprising that the Romans tried to establish control over the Caucasus range. Without it Rome would not be able to stop barbarian raids and to secure trade over the Black Sea. In my opinion the Romans, apart from the Darial and Daruband, controlled the passes with the help of the locals, Svanetians.

The proposed theory is borne out by the artifacts unearthed during the TSU archaeological expedition of Svaneti (guided by Z. Kvitsiani) in Shkhibari, village Zeda Marghi, Chuberi district. In depth of 50 cm. in the ditch around an observing post a "T"-like fibula was found. This is the first finding of such a fibula. By controlling the passes with the Svanetians' help, the Romans were able to control barbarian movements from beyond the mountain range. The Roman presence also enabled the establishment and expansion of Roman culture. Roman traditions played huge role in Colchis' and, in particular, Svaneti's future historical-cultural development, which was oriented towards the Christian world.

The newly-found artifacts further strengthen the above-mentioned theory that for the control of the mountain passes the Romans were helped with the local auxiliary force. Svaneti in Roman times served as one of the strategic and military regions.